

Dr. Wouter Staal, dr. Jacob Vorstman, prof.dr. Rutger Jan van der Gaag
(redactie)

Leerboek ontwikkelings- stoornissen in de levensloop

Een integrale medische en psychologische benadering

De Tijdstroom, Utrecht

© De Tijdstroom uitgeverij, 2016. De auteursrechten der afzonderlijke bijdragen berusten bij de auteurs.
Omslagontwerp: Cees Brake bno, Enschede.

Uitgegeven door De Tijdstroom uitgeverij BV, Postbus 775, 3500 AT Utrecht.
Internet: www.tijdstroom.nl
E-mail: info@tijdstroom.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die nochtans onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich gaarne aanbevolen.

Waar dit mogelijk was is aan auteursrechtelijke verplichtingen voldaan. Wij verzoeken eenieder die meent aanspraken te kunnen ontlenen aan in dit boek opgenomen teksten en afbeeldingen, zich in verbinding te stellen met de uitgever.

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stbl. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stbl. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp. Voor het overnemen van gedeelten uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

ISBN 978 90 5898 292 6
NUR 875

Inhoud

Voorwoord – 9

Inleiding – 11

DEEL 1 ACHTERGRONDEN EN VOORUITZICHTEN

Hoofdstuk 1 Ontwikkeling: een levenslang proces – de principes – 15

Frits Boer, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 2 Ontwikkeling: een levenslang proces – de fasen – 29

Frits Boer

Hoofdstuk 3 Genetica en ontwikkeling – 47

Jacob Vorstman

Hoofdstuk 4 Biologische tests: de (on)mogelijkheden van deze maten in de psychiatrie – 57

Nanda Lambregts-Rommelse, Patrick de Zeeuw

Hoofdstuk 5 Het brein in ontwikkeling: translationele benaderingen in de kinderpsychiatrie – 73

Hilgo Bruining, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 6 Klinische neuropsychologie – een brug tussen de hersenfuncties en het dagelijks leven – 91

Marit Bierman, Wouter Staal

Hoofdstuk 7 Man-vrouwverschillen bij de ontwikkelingspsychopathologie – 105

Patricia van Wijngaarden-Cremers, Toine Lagro-Janssen, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 8 Ontwikkeling door opvoeding: inzicht en uitzicht – 119

Erik Knorth

Hoofdstuk 9 Ontwikkeling van het geweten – 137

Pierre Herpers, Jan Buitelaar

Hoofdstuk 10 Nabeschouwing – 147

Rutger Jan van der Gaag, Wouter Staal, Jacob Vorstman

DEEL 2 DE PRAKTIJK VAN DE ONTWIKKELINGSSTOORNISSEN

DEEL 2.1 VAN THEORIE NAAR PRAKTIJK

Hoofdstuk 11 Diagnostiek, classificatie en wetenschap: geschiedenis en ontwikkeling – 153
Jacob Vorstman, Alan Ralston, Wouter Staal, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 12 Een veranderende kijk op psychiatrische stoornissen – 173
Patricia van Wijngaarden-Cremers, Patricia van Deurzen, Iris Oosterling, Wouter Groen, Marieke Langen, Toine Lagro-Janssen, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 13 Het onderzoek van het kind in ontwikkeling – 185
Jet Muskens, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 14 Genetica in de psychiatrische praktijk – 199
Tjitske Kleefstra, Jacob Vorstman

Hoofdstuk 15 Epidemiologie van ontwikkelingsstoornissen – 207
Elemi Breetvelt

DEEL 2.2 KLINISCHE SYNDROMEN

Hoofdstuk 16 Autismespectrumstoornissen – 221
Wouter Staal

Hoofdstuk 17 ADHD – 243
Gigi van de Loo-Neus, Odette Peerbooms

Hoofdstuk 18 Gedragsstoornissen en psychopathie – 267
Lucrea Nauta-Jansen, Arne Popma

Hoofdstuk 19 Angststoornissen – 281
Frits Boer, Danielle Cath, Ramón Lindauer

Hoofdstuk 20 Selectief mutisme – 301
Maretha de Jonge

Hoofdstuk 21 Verslaving – 321
Patricia van Wijngaarden-Cremers, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 22 Stoornissen in de stemming – 339
Jet Roobol, Patricia van Deurzen, Manon Hillegers

Hoofdstuk 23 Bipolaire stoornissen – 365
Manon Hillegers

Hoofdstuk 24 Psychotische stoornissen – 379
Elemi Breetvelt, Floor Scheepers, Jacob Vorstman

Hoofdstuk 25 Somatisch onvoldoende verklaarde lichamelijke klachten – 397
Babette de Graeff en Lineke Tak

Hoofdstuk 26 Eetstoornissen – 419
Annemarie van Elburg

Hoofdstuk 27 Persoonlijkheidsstoornissen – 435
Marieke Schuppert

DEEL 2.3 GRENSVERKENNINGEN

Hoofdstuk 28 Transitie naar volwassenheid en klinische syndromen – 453
Marijana Cvitan, Rianne Klaassen, Thérèse van Amelsvoort

Hoofdstuk 29 Lichte verstandelijke beperkingen in de levensloop – 467
Conny Neumann, Marieke Zwaanswijk, Wouter Groen

DEEL 3 DE MAATSCHAPPELIJKE CONTEXT

Hoofdstuk 30 Vakgebieden in ontwikkeling: transities en transformaties – 487
Bertine Lahuis, Rutger Jan van der Gaag

Hoofdstuk 31 Wie de jeugd heeft, heeft de toekomst – 497
Rutger Jan van der Gaag, Wouter Staal, Jacob Vorstman

Personalia – 501

Register – 503

Voorwoord

Voor u ligt een boek waarin de psychiatrie wordt benaderd vanuit een nieuw, innovatief en wellicht zelfs revolutionair perspectief; de ontwikkeling, een fascinerend, levenslang proces met vele fasen en transities. Het idee is niet nieuw, maar de wetenschappelijke onderbouwing ervan wordt steeds sterker; vrijwel alle psychiatrische stoornissen ontstaan voor aanvang van de volwassenheid en zijn naar het zich laat aanzien een gevolg van afwijkingen in de normale ontwikkeling. Afwijkingen die ontstaan door complexe interacties van genetische en omgevingsinvloeden.

Een van de belangrijkste redenen dat deze voor de hand liggende conclusie niet eerder kon worden getrokken betreft de historisch bepaalde, arbitraire en hardnekkige scheiding tussen een psychiatrie voor jeugdigen en voor volwassenen. Door het samenstellen van dit boek bieden de redacteurs een prachtig voorbeeld van hoe een integrale benadering vanuit de ontwikkeling deze dwaling eindelijk rechtzet. Het toont aan dat we psychiatrische stoornissen – zowel vanuit het perspectief van diagnostiek en behandeling, maar nog sterker in het kader van wetenschappelijk onderzoek – niet kunnen vatten tenzij we deze beschouwen vanuit de (ab)normale ontwikkeling. Deze ontwikkeling is op haar beurt multidimensionaal van aard en betreft lichamelijke, motorische, sociale, emotionele en cognitieve aspecten. En deze staan, zoals het boek helder uiteenzet, niet op zichzelf maar hangen alle nauw samen.

Met een keur aan onderwerpen en een nauwkeurig gekozen deskundig gezelschap aan auteurs, is dit boek in die zin een voorbeeld van de moderne psychiatrie: een vak waar integratie tussen uiteenlopende disciplines essentieel is voor het verrichten van innovatieve wetenschap en het leveren van daarop gebaseerde goede zorg. Niet alleen komen uitgebreid de verschillende aspecten van ontwikkeling aan de orde, ook wordt ingegaan op metingen en methodologie en maatschappelijke context. Het consequent doorgezette accent op de ontwikkeling, toch het meest revolutionaire aspect van dit boek, nodigt vanzelfsprekend uit tot het formuleren van vernieuwende ideeën over zorg, opgezet vanuit het principe van de levensloop, zoals we die al op een aantal plekken in Nederland tot stand zien komen.

In die zin zal dit fraaie werk de basis vormen van de klinische en wetenschappelijke kennis voor hulpverlener en onderzoeker. Het boek zal ongetwijfeld tot de standaardwerken gaan behoren van de nieuwe, integrale, psychiatrie.

René Kahn, hoogleraar psychiatrie, UMC Utrecht

Aart Schene, hoogleraar psychiatrie, Radboudumc, Nijmegen

Inleiding

In zijn ruim tweehonderdduizendjarig bestaan heeft de mens te maken gehad met extreme omstandigheden. Infecties, hongersnood of buitengewone klimatologische condities vroegen om een scala aan eigenschappen om te overleven. Naast fysieke eigenschappen zijn er psychologische en sociale eigenschappen, zoals volharding, samenwerking, agressie, compassie, impulsiviteit, bevoegenheid, planning en organisatievaardigheden, die de kansen op overleven van de menselijke soort bevorderen. Onze aanleg zal dan ook, afhankelijk van onze omgeving, verschillende eigenschappen in meer of mindere mate naar voren brengen. Dit gebeurt op individueel niveau, maar ook binnen een samenleving. Als bijvoorbeeld door oorlog of natuurgeweld uitzonderlijke omstandigheden ontstaan, wordt vaak duidelijk hoe volhardend en oplossingsgericht mensen kunnen zijn, maar helaas soms ook hoe destructief. Hoe de in een populatie aanwezige eigenschappen zich per individu verdelen, zal wisselen. Sommige eigenschappen zullen in sterke mate aanwezig zijn bij een beperkt deel van de individuen in een gemeenschap. Afhankelijk van de aard en de omgevingsfactoren zullen deze eigenschappen leiden tot ziekte of beperking. Je zou kunnen stellen dat deze mensen de prijs betalen voor de biologische noodzaak om bepaalde eigenschappen in een populatie voor te laten komen.

Pas recent in onze geschiedenis is de mens niet meer als jager-verzamelaar actief. Landbouw bestaat pas honderdduizend jaar en de industriële revolutie vond slechts 250 jaar geleden plaats, nog maar acht generaties geleden. De vraag is of onze aanleg, die grotendeels gebaseerd is op andere omgevingscondities, past bij de huidige tijd.

Zo vormt bijvoorbeeld overgewicht een steeds groter wordend probleem. De mensheid was duizenden generaties lang gewend en aangepast op schaarste aan energiebronnen. Inmiddels lijkt onze aanleg niet te matchen met de continue aanwezigheid van voedingsproducten. In hoeverre deze mismatching ook bestaat wanneer dit vanuit een psychologisch of psychiatrisch perspectief wordt gezien, is de vraag. Zijn scholing en arbeid, maar ook gezinsstructuur en toenemende technologische invloeden passend? Of is er juist voor een aantal mensen met specifieke eigenschappen een situatie ontstaan waarin ze een groter risico hebben op het ontwikkelen van psychopathologie?

Wanneer gesproken wordt over psychopathologie, is het essentieel dat we ons realiseren dat, afhankelijk van de ontwikkelingsfase waarin een individu zich bevindt, deze zich verschillend kan manifesteren. Dit geldt ook voor gender. Zo zal een depressief kind op een andere manier klachten uiten en beleven dan iemand met een depressie in de pubertijd. En dat zal weer anders zijn dan een volwassen persoon met stemmingsklachten. Tevens kunnen beiden verschillen waar het jongens en meisjes, mannen en vrouwen betreft. Een statische visie is dus niet gepast. Om te spreken van psychopathologie dient de normale psychosociale, cognitieve en emotionele ontwikkeling echter ook begrepen te worden. Het is anders ondoenlijk om te zien of er sprake is van een afwijkende ontwikkeling, die leidt tot maladaptie en functiebeperking, hetgeen nodig is om tot ziekte-definitie te komen.

Dit maakt dat gekozen is om dit boek in twee delen te presenteren. Het eerste deel beschrijft diverse aspecten van de normale ontwikkeling en hoe deze geoperationaliseerd kunnen worden ten opzichte van de afwijkende ontwikkeling. Het andere deel bespreekt specifiek verschillende vormen van psychopathologie in een ontwikkelingsperspectief. De vormen van

psychopathologie die worden beschreven zijn een selectie van beelden die zich (blijvend) manifesteren gedurende de levensloop.

Het thema ontwikkeling staat dus centraal, wat maakt dat meer klassieke indelingen van leerboeken, die veelal gebaseerd zijn op leeftijdscategorieën, niet noodzakelijk zijn gebruikt. De hoofdstukken zijn geschreven door experts, waarbij bewust een mix is gemaakt van jongere en zeer ervaren auteurs, om daarmee een knipoog te geven naar het thema ontwikkeling. Ook is daar waar mogelijk rekening gehouden met de maatschappelijke opvattingen rond psychopathologie. Immers, psychopathologie heeft een brede impact op iemands persoonlijke leven, zijn of haar naasten, maar ook op de maatschappij. Niet alleen de medische aspecten spelen een rol. School, positie op de arbeidsmarkt, vrijetijdsbesteding en dergelijke worden beïnvloed door het feit dat er in onze maatschappij medemensen zijn met autisme, schizofrenie, stemmingsstoornissen, angststoornissen, ADHD, enzovoort. Het kan niet ontkend worden dat deze aandoeningen controverser oproepen in de maatschappij. Wellicht heeft dit deels te maken met het feit dat deze aandoeningen de mens raken in zijn essentie. Mensen zijn immers wie ze zijn door wat ze voelen en denken, doordat ze complexe taal kunnen gebruiken, kunnen communiceren en samenwerken. Juist bij aanwezigheid van psychopathologie worden deze aspecten aangetast. Maar wanneer wordt dan gesproken van ziekte en wanneer van niet-afwijkende ontwikkeling? De antwoorden op deze vragen zullen in de twee delen van dit boek terug te vinden zijn.

Dit boek is niet geschreven voor een specifieke groep of discipline, maar bevat bruikbare informatie die vanuit meerdere invalshoeken naar voren komt. Psychologen, psychiaters, orthopedagogen, maar ook docenten, beleidsmakers of ouders/opvoeders en geïnteresseerde leken kunnen profiteren van de informatie in dit boek. In die zin bestaat er bij de redacteurs de hoop dat dit boek zal helpen psychiatrische ziektes beter te herkennen, maar ook begrip te creëren voor mensen met psychiatrische ziektes en te zorgen dat zij niet buitengesloten worden in de maatschappij.